

ištobulinusių Vakarų valstybių, stigo pinigų naujai garso bei vaizdo aparatūrai ir įrašymo laikmenoms įsigyti. Todėl nenuostabu, kad, neišugdžius sampratos apie garso ir vaizdo fiksavimo lauko tyrimuose vertę, dar XX a. antroje pusėje daugelis rinkėjų tautosaką užrašinėjo ranka, jų dėmesys, kaip ir XIX a. antroje pusėje, buvo skirtas tik grynajam tekstui, nesigilinant į pateikimo ir raiškos subtilybes, beveik nefiksuota instrumentinė muzika, įrašinėti tik pirmieji dainų posmai. Vaizdo medžiaga pradėta kaupti dar vėliau – paskutiniaisiais XX amžiaus dešimtmečiais. Pažymėtina, kad dauguma garso ir vaizdo juostų įrašyta neprofesionaliai ir yra ypač blogos kokybės. Vis dėlto recenziją norėtusi baigti

linksmesne gaida. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę ir sustiprėjus ekonomiškai, atsirado galimybė gauti papildomos paramos iš įvairių valstybinių fondų. Įsigijus modernią įrašymo aparatūrą, ekspedicijose stengiamasi fiksuoti dabartinę dainuojamojo, sakytinio ir instrumentinio folkloro situaciją, atliekami regioniniai tyrimai. Dalis finansavimo skiriama fondams išsaugoti – skaitmeninimo darbams, kurie atliekami pagal Lietuvoje priimtus standartus. Nepaisant šių teigiamų pokyčių, manau, kad čia suminėtiems svarbiems darbams Vyriausybės skiriama tikrai per mažai dėmesio ir lėšų, taip pat iki šiol dar nėra ir vienos valstybinės nematerialaus paveldo (iš)saugojimo politikos.

Rūta Žarskienė

Atgijusių fonogramų aidas

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslininkės dr. Austė Nakienė ir dr. Rūta Žarskienė 2003 metais pradėjo didžiulį darbą, rengdamos ir išleisdamos fonografo įrašytą Lietuvos etnografinių sričių liaudies dainininkų ir muzikantų įrašus. Jų darbo rezultatai jau akivaizdūs – iš 1935–1941 m. įrašų parengti ir išleisti keturi Lietuvos etnografinių sričių etninės muzikos tomai¹, kuriuose pateikti restauruoti įrašai su gaidomis. Tai buvo nelengva užduotis, nes reikėjo ne tik peržiūrėti fonografo volelius ir perklausyti senus susidėvėjusius įrašus, bet ir juos atrinkti, restauruoti ir susisteminti. Tie keturi leidinių tomeliai su kompaktinėmis plokštelėmis jau dabar yra bibliografinės ir įrašų retenybės, jie pasitelkiami ne tik mokslo tyrimams, bet ir praktinei

muzikinio folkloro veiklai gaivinti. Šiandien nėra vienas etninės muzikos tyrėjas ir etninės kultūros centro ar folkloro kolektyvo vadovas negali įsivaizduoti savo veiklos be šių unikalų leidinių. Tyrėjas juose randa mokslui būtiną tikrą to laikotarpio dokumentą, o vadovas – etninės muzikos atlikimo etaloną. Kitų kraštų tyrėjams šitie leidiniai taip pat yra nepamainomi, nes lygiagrečiai pateikiamuose angliškuose įvadiniuose straipsniuose galima rasti visą informaciją apie juose skelbiamą mūsų tautos muzikinį paveldą.

Naujausiame, jau penktajame, leidinyje² abi mokslininkės ėmėsi dar sunkesnės užduoties – iš Lietuvių tautosakos rankraštyne saugomų 117 nuo 1908 m. įrašytų fonografo volelių išrinkti ir parengti unikalius 1908–1942 m. įrašus. Jie atspindi ne tik mūsų tautos XX a. pradžios ir pirmosios pusės dainavimo bei grojimo tradicijas, bet ir jų fiksavimo pradžią ir raidą. Leidinyje pateikiama 40 įrašų su gaidomis, iš jų 30 vokalinės, 10 instrumentinės muzikos. Be

¹ *Suvalkijos dainos ir muzika. 1935–1939 metų fonografo įrašai*, sudarė ir parengė Austė Nakienė ir Rūta Žarskienė, Vilnius, 2003; *Aukštaitijos dainos, sutartinės ir instrumentinė muzika. 1935–1941 metų fonografo įrašai*, sudarė ir parengė Austė Nakienė, Rūta Žarskienė, Vilnius, 2004; *Žemaitijos dainos ir muzika. 1935–1941 metų fonografo įrašai*, sudarė ir parengė Austė Nakienė, Rūta Žarskienė, Vilnius, 2005; *Dzūkijos dainos ir muzika. 1935–1941 metų fonografo įrašai*, sudarė ir parengė Austė Nakienė, Rūta Žarskienė, Vilnius, 2005.

² *Lietuvių etnografinės muzikos fonogramos 1908–1942*, sudarė ir parengė Austė Nakienė ir Rūta Žarskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007. – 136 p. + k. pl.

lietuvių, įdėta tuometiniame Vilniaus krašte 1932 m. užrašyta viena baltarusių liaudies daina ir trys švilpynes papūstos baltarusiškos melodijos. Kaip ir ankstesniuose leidiniuose, parengėjos ir čia atsisakė jau bene tris dešimtmečius lietuvių liaudies muzikos, ypač vokalinės, leidiniuose prigijusios dirbtinokos visų melodijų perkėlimo G derme tvarkos, kuri gali būti paranki sisteminant ar automatizuotai atpažįstant melodijas, tačiau nerodo tikrojo padainuotų ar pagrotų melodijų aukščio. Moksliniu požiūriu, taip pat ir folkloro gaivinimui pasirinktoji tikslī garso aukščio šifravimo sistema yra daug geresnė, nes pagal ją akivaizdūs ne tik atskirų Lietuvos etnografinių sričių, bet ir smulkesnių regionų melodijų aukščio skirtumai, kuriuos nelengva iš karto pastebėti, perrašius melodijas G derme. Už tai parengėjos jau buvo girtos³, todėl reikia tik pasidžiaugti, kad jos ir toliau laikosi šios kruopštumo reikalaujančios melodijų tikslaus aukščio pateikimo sistemos.

Plačiame leidinio įvadiniam skyriuje aptariamos ne tik pateikiamos dainos bei instrumentinė muzika, bet nušviečiama ir Lietuvių mokslo draugijos fonografo įrašų kolekcijos ir jos atsiradimo Lietuvių literatūros ir tautosakos institute istorija. Iš jos aiškėja, kad lietuvių muzikinio folkloro rinkėjai mažai kuo teatsilikę, tiksliau – ėjo koja kojū su XIX a. pabaigoje bei XX a. pradžioje stambiausiuose Europos mokslo ir kultūros centruose, Vienoje ir Berlyne, įkurtų fonografo archyvų veikla. Pirmuosius fonografo įrašus dar 1908 m. padarė žymūs vokiečių kilmės latvių ir lietuvių mokslininkas, kalbininkas, etnologas ir archeologas, tuometinis Sankt Peterburgo universiteto profesorius Eduardas Volteris, vėliau tapęs Lietuvos universiteto Kaune profesoriumi. Jis stengdavosi įrašinėti ne bet kur, o daugiausia savo studentų gimtinėje vasaros atostogų metu. Taip kolekcijoje atsirado ir leidinyje skelbiami įrašai iš tuometinio E. Volterio studento, žymaus mūsų kalbininko profesorius Kazimiero Būgos tėviškės Pažiegės vienkiemio ir iš kito studento, taip

³ Romualdas Apanavičius. Lietuvių liaudies muzikos antologijos, in: *Humanities in New Europe*, 1: *Culture and Identity*, Kaunas, 2006, p. 260–264.

pat šiaurės rytų aukštaičio, būsimo politiko, filologo profesoriaus, Lietuvos Respublikos Vyriausybės ministro pirmininko Augustino Voldemaro tėviškės Dysnoje. Dainas fonografo voleliams padainavo A. Voldemaro motina ir K. Būgos sesuo, o dūdmaišiu pagrojo A. Voldemaro tėvas.

Susidomėjęs fonografu, dainas juo įrašinėjo ir Jonas Basanavičius. Tai jis 1909 m. įrašė daugiabalses suvalkiečių dainininkų iš Šilavoto, o 1912 m. – džių iš Valkininkų valsčiaus vienbalses dainas. Nepaprasta vertybe laikytini ir J. Basanavičiaus prieš Šilavoto dainininkų dainavimą fonografo volelyje įkalbėti trumpi komentarai, bylojantys apie jo gražią suvalkietišką tartį, žvalumą, gyvumą bei įtaigą. Taigi iš šio leidinio sužinome ne tik apie J. Basanavičiaus indėlį renkanti etninę muziką, bet ir gauname unikalią galimybę išgirsti mūsų tautos patriarcho gyvą balsą.

Nušviečiama sudėtinga Lietuvių mokslo draugijos veikla Vilniaus kraštą užgrobus Lenkijai ir liaudies dainų rinkėjų bei užrašytojų atsidavimas taupant netgi fonografo volelius: į juos buvo užrašomas tik pirmasis dainos posmas, o kiti – fiksuojami popieriuje. Parengėjos pažymi, kad šitokie įrašai neprilygsta ištisai įrašytoms dainoms, tačiau, įvertinant to meto padėtį, ir jie yra neįkainojami dokumentai. Atskleidžiama ir pokario padėtis, kai dėl ideologinio spaudimo į fonografo volelius teko įrašinėti menkaverčius komunistinę santvarką šlovinančius „liaudies kūrybos“ pavyzdžius, o tikrosios vertybės – Zenono Slaviūno bei Juozo Jurgos įrašyti etninės muzikos pavyzdžiai buvo ignoruojami, trukdant išleisti dar 1947 metais Z. Slaviūno parengtą monografiją „Sutartinės – daugiabalsės lietuvių liaudies dainos“, taip pat abu šiuos iškilus tautosakos rinkėjus paeiliui atleidžiant iš pareigų Tautosakos archyve.

Parodytas ir šiuolaikinis įrašų restauravimas bei Vienos fonogramų archyvo specialisto Franzo Lechleitnerio nelengvas darbas išsūdylėjusių, supelijusių senųjų volelių perrašant, parengėjų žodžiais tariant, „sudėliotus iš šukių tarsi archeologinius radinius“⁴ dainų ir

⁴ *Lietuvių etnografinės muzikos fonogramos 1908–1942*, p. 24.

instrumentinės muzikos pavyzdžius. Atskleidžiama ir žymaus lenkų etnologo Kazimierzo Moszyńskiego veikla, kartu su ukrainiečių muzikologu Filaretu Kolessa rytų Polesėje 1932 m. įrašytus fonografo volelius greičiausiai laikiusio Stepono Batoro universiteto Vilniuje Etnologijos ir etnografijos katedroje. Iš ten du voleliai po karo atsidadė Tautosakos archyve. Pasak parengėjų, dar turėjo būti ir trečiasis Polesės įrašų volelis, deja, nuo jo „archyve liko tik dėžutė“⁵.

Leidinyje pirmą kartą lietuvių muzikologijos istorijoje išspręsta paini vadinamųjų Gardino skudučių mįslė. Mat jau nuo pat Z. Slaviūno parengto ir 1958–1959 m. išleisto sutartinių tritomio⁶ ir 1959 m. Stasio Paliulio parengtos instrumentinės muzikos antologijos⁷ laikų iš leidinio į leidinių keliavo atseit Gardino gubernijoje 1909 m. nežinomų asmenų „Petrogrado Mokslų akademijos fonografu“⁸ užrašytų trijų skudučių kūrinėlių gaidos. Nežinant tikrų šių įrašų atsiradimo ir jų metrikų aplinkybių, buvo mė-

ginta juos sieti su dzūkikiška liaudies dainų monodija, netgi vadinti „dzūkikiška skudučių muzika“, nurodant, kad „skudučiai ir jų muzika pietų Lietuvoje kol kas lieka mįslė“⁹. Ir štai pagaliau ši mįslė įmintą – pasirodo, tai irgi E. Volterio 1909 metų įrašai, o skudučius pūtė ne kokie nors Gardino apylinkių dzūkai, o Zarasų apskrities, Jūžintų parapijos, Mižiuškių kaimo skudučiuotojai, keturi broliai – Antanas, Juozapas, Jonas ir Vincas Mekuškos¹⁰.

Sunku pervertinti šio leidinio reikšmę, nes gal iš tikrųjų „fonografo stebuklas – tai galimybė atgaivinti senąją atmintį“¹¹. Todėl, džiaugiantis mus iš šimtmečio praeities pasiekusiomis melodijomis, jų įrašų technikos istorija, tos technikos nuotraukomis ir puikia (kaip ir anų keturių leidinių) šio tomo poligrafine kokybe, reikia sutikti su parengėju mintimi, kad „šis senųjų įrašų leidinys bus svarbus tiems, kurie šiuliakinėje garsų jūroje norės atrasti kokią nors retenybę ir kuriems bus įdomu kurti ateitį, grįžtant atgal į praeitį“¹².

Romualdas Apanavičius

⁵ Ten pat, p. 26.

⁶ *Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, sudarė ir paruošė Z. Slaviūnas, t. I–III, Vilnius, 1958–1959.

⁷ *Lietuvių liaudies instrumentinė muzika. Pučiamieji instrumentai*, sudarė ir paruošė S. Paliulis, Vilnius, 1959.

⁸ A. Vyžintas. *Skudučiai*, Vilnius, 1975, p. 19.

⁹ Ten pat.

¹⁰ *Lietuvių etnografinės muzikos fonogramos 1908–1942*, p. 30.

¹¹ Ten pat, p. 37.

¹² Ten pat.